

“IOGAN SEBASTYAN BAXNING ORGAN VA KLAVESIN UCHUN YOZGAN ASARLARI”

Yuldasheva Aziza

O‘zbekiston davlat konservatoriyasi

“Musiqqa san‘ati” fakulteti “Musiqashunoslik” yo‘nalishi

1 kurs talabasi

Annotasiya: *Mazkur maqolada buyuk nemis kompozitori I.S.Baxning ijodiy faoliyati va musiqiy asarlari yoritilgan.*

Аннотация: *В данной статье описывается творческая деятельность и музыкальное творчество великого немецкого композитора И. С. Баха.*

Abstract: *In this article, the great German composer I.S.Bax creative work and musical works are covered.*

Kalit so'zlar: *Musiqqa, ijod, kompozitor, uslub, cholg‘u.*

Ключевые слова: *Музыка, творчество, композитор, стиль, инструмент.*

Keywords: *Music, creativity, composer, style, instrument.*

Iogann Sebastyan Bax 1685- yili nemis shaharchasi - Eyzenaxda tug‘ildi. Baxlar avlodi azaldan o‘zining musiqiy iqtidori bilan shuhrat qozonishgan edi. Ma‘lumki, kompozitorning katta bobosi novvoylik hunari bilan bir qatorda, sitra cholg‘usini chalardi. Bax ajdodlari ichidan naychilar, trubachilar, organchilar, skripkachilar chiqishgan. Pirovardida, Germaniyadagi har bir musiqachini Bax deb, har bir Baxni esa musiqachi, deb atay boshlashgandi. Skripkada ilk ijro ko‘nikmalarmi u skripkachi va shahar musiqachisi sifatida tanilgan otasidan o‘rgandi. Bola ajoyib ovoz sohibi bo‘lib, shahar maktabi xorida kuylardi. Uning kelajakdagi kasbiga hech qanday shubha yo‘q edi: kichkina Baxning musiqachi bo‘lishi tayin. To‘qqiz yoshida u yetim qoldi. Orduf shahri cherkovining organchisi bo‘lib ishlaydigan katta akasi uni o‘z tarbiyasiga oldi. Akasi bolani gimnaziya joylashtirdi va musiqadan ta‘lim berishni davom ettirdi. O‘n yoshli tirishqoq bola uchun bu bir xildagi zerikarli mashg‘ulotlar hisoblanardi. Shu sababli ham u o‘zi bilim olishga intilar edi. Akasining javonida mashhur kompozitorlarning asarlari yozilgan daftar borligidan xabar topgach, bola ularni tunlari xufiya ravishda olib, o‘ning shu‘lasida notalami ko‘chirib yozar edi. Odamni toliqtiruvchi bu mashg‘ulot olti oy davom etdi, u bolajak kompozitorning ko‘rish qobiliyatiga beqiyos zarar ko‘rsatdi. Akasi bir kuni uni bu ish ustida tutib, ko‘chirilgan hamma notalami olib qo‘yganda, u juda qattiq xafa bo‘lgan edi. Iogann Sebastyan 15 yoshida mustaqil hayot boshlashga qaror qiladi va Luneburg shahriga ko‘chib o‘tadi. 1703-yilda u gimnaziyani tugatib, universitetga kirish huquqiga ega bo‘ldi. Lekin Bax bu huquqdan loydalana olmadi, chunki u tirikchilik uchun mablag‘ topishi zarur edi. O‘zi hayoti davomida Bax ish joyini o‘zgartirgan holda, bir necha

marta shahardan shaharga ko‘chib yurdi. Buning sababi, deyarli har safar bir xil qoniqarsiz mehnat sharoiti, kamsitishlar, uning tobelik holati edi. Biroq vaziyat qanchalik yomon bo‘lmasin, uning yangi bilimlar, kamolot sari intilishi so‘nmadi. U g‘ayrat bilan nafaqat nemis, shuningdek, italyan va fransuz kompozitorlarining asarlarini muntazam o‘rgandi. Bax atoqli san‘atkorlar bilan shaxsan tanishib, ulaming ijrochilik uslublarini o‘rganish imkoniyatidan ham unumli foydalanar edi.

Baxning ijodi kompozitor vafotidan so‘ng bir necha yil davomida unut bo‘lib ketdi. Mendelson, Shuman va Listning targ‘ibot faoliyatlari tufayli XIX asrdan boshlab, buyuk kompozitoming musiqasi qaytadan hayot yuzini ko‘rdi. Kompozitorga bag‘ishlangan birinchi tadqiqot 1802-yilda nemis tarixchisi Forkel tomonidan yozilgan. 1829-yilda nemis kompozitori Mendelson rahbarligida Baxning buyuk asari «Matfey bo‘yicha ehtiroslar» omma oldida ijro etildi. Bugungi kunda butun jahon san‘atkorlari Bax musiqasini uning go‘zalligi va ilhomlantiruvchi kuchi, mahorat darajasi hamda mukammalligiga tan berganholda ijro etib kelishmoqda. Bax ijodining asl mohiyatini birinchi bo‘lib, Mosart va Betxoven ochib bera olishdi. Bax asarlari bilan tanishgan Mosart shunday xitob qilgan: «Bu yerda o‘rganishga arziydigan narsalar bor!». Betxoven esa zavq va hayajon bilan Bax to‘g‘risida shunday degan edi: «U jilg‘a emas, okean». 1850-yilda Bax jamiyati tuzilgandi. Jamiyatning maqsadi kompozitor qalamiga mansub barcha qo‘lyozmalarni jamlab, ularni to‘la asarlar to‘plami sifatida nashr qilish edi. Bax ijodini sharhlash va unga baho berishda ko‘plab qarama-qarshi fikrlar mavjud bo‘lgan. Aksariyat tarixchilar Baxni betayin musiqiy-matematik formulalarni ishlatuvchi kompozitor deyishsa, boshqalar uning timsolida tarkidunyo qilgan darveshni ko‘rishar, boshqalar e‘tiqodli cherkov musiqachisi sifatida qabul qilishardi. Bax turli janr va shakllardagi asarlar ustida ishladi. Bular — yirik kantatalar, «Yaxshi temperatsiyalangan klavir»ning kamer preludiya va fugalari, sodda va kichik hajmli erkin preludiya va invensiyalar, Brandenburg konsertlari edi. Bax musiqasida insonda bo‘lgan barcha ezgulik va go‘zallik ifodalab berilgan. Uning ijodi asosida yuksak axloqiy g‘oya yotadi. Baxning diniy va dunyoviy musiqasi o‘rtasida katta tafovut sezilmaydi. Musiqiy timsollar tavsifi, ifodaviy vositalar, rivojlov usullari umumiydir. Kantatalar, oratoriyalar, organ fantaziyalar va fugalar, klavir va skripka uchun sonatalarda turli-tuman mavzular qamrab olingan: qayg‘u va iztirob, quvonch va shodlik, falsafiy fikrlar va hokazo.

Bax dunyoviy va diniy asarlarida xalq musiqasidagi qo‘shiq-raqs kuylari ohanglaridan keng foydalandi. Kompozitor merosida turli-tuman janrdagi asarlar bor. Bular organ va klavesin uchun cholg‘u asarlar (uverturalar, konsertlar), torli, puflama cholg‘ular uchun kamer asarlar va ansambllar (sonatalar, triolar, suitalar), dunyoviy vokal-cholg‘u janrlar, diniy asarlar (messalar, oratoriyalar, motetlar, kantatalar). Baxning ko‘pgina asarlari yo‘qolib ketganligi ma‘lum. Chunonchi, uch yuzta kantatadan yuzdan ortiq yo‘qolgan. Beshta passionlardan «Matfey bo‘yicha ehtiroslar» va «Ioann bo‘yicha ehtiroslar» saqlanib qoldi. Bax buyuk polifoniyachi sifatida o‘zidan keyin polifonik musiqaning ajoyib namunalarni qoldirdi. Bax uchun

polifoniya musiqiy fikr ifodasining muhim vositasiga aylandi. U o'z ijodida polifonik musiqaning eng muhim xususiyati - kuy yo'nalishi jarayonining rivojlanish dinamikasi va mantiqini kashf qildi. Bax polifoniyaning asl shoiri edi. XVIII asrning birinchi yarmida klavir san'atining yuksalishi atoqli san'atkorlar Fransua Kuperen, Domeniko Skarlatti, Georg Fridrix Gendel, Iogann Sebastyan Bax va boshqalarning nomlari bilan bog'liq. Iogann Sebastyan Bax klavir ijodiyoti sohasida buyuk islohotchi sifatida gavdalanadi. O'sha davrda Germaniyada klavir musiqasining o'z milliy maktabi shakllanayotgan edi. Ko'plab nemis kompozitorlari bu cholg'u uchun repertuar yaratish ustida ish olib borishardi. Ular orasida Froberger, Kerl, Muffat, Pachelbel va Bukstexudelar bor edi. Avliyo Foma maktabi qantori vazifasida bevosita Baxdan oldin Iogann Kunau ishlagan bo'lib, keng ommalashib ketgan klavir asarlari uning qalamiga mansub bolgan. Uning klavir uchun dasturli asarlari Tavrot lavhalaridan foydalanilgan «Tavrot sonatalari» bizga ma'lum. Kunauning xizmati shundan iborat ediki, u birinchilar qatorida skripka adabiyotidan olingan turkumli sonata shaklini klavir uchun qo'lladi. Baxning klavir musiqasini o'tmishdoshlarining asarlari bilan taqqoslab bo'lmaydi. U Mazkur cholg'uni haqiqiy ijodiy laboratoriyaga aylantirib, unda erkin tajriba o'tkazish, eng dadil reja va g'oyalarni amalga oshirish imkoniyatiga ega edi. U cholg'uning badiiy vositalarini kengaytirdi, uni yangi mohirona texnika bilan boyitdi, musiqiy timsollar doirasini kengaytirdi. Klavirda yuksak lirikali va ta'sirchan asarlar ijro etish imkoniyatini yarata oldi. Bax ilgari klavir musiqasiga xos bo'lmagan qator janrlarni amaliyotga kiritdi. U klavir suitasini yangicha talqin qilib, avvallari, asosan, organ musiqasida mavjud bo'lgan improvizatsiyali va imitatsiyali shakllardan keng foydalanadi. Bax skripka san'atining yutuqlaridan foydalanib, klavir konserti janrining rivojlanishi uchun keng imkoniyatlar yarata oldi. Yangilik yaratuvchi kompozitorning mashaqqatli mehnati tufayli fortepiano musiqasi ajoyib tarzda rivoj topdi. Klavir uchun Bax butun hayoti davomida asarlar yozdi, lekin faqat Kyoten shahrida bu sohada mukammallikka erishdi. Kyotenda fransuz va ingliz sonatalari, ikki va uch ovozli invensiyalar, suitalar, «Yaxshi temperatsiyalangan klavir»ning birinchi jildi, «Xromatik fantaziya va fuga» yaratildi. Butun ijodi davomida Bax doimo mazmunini chuqurlashtirib, shaklini takomillashtirgan holda suita janri ustida tinmay ishladi. Har birida oltitadan uchta klavir suitalari to'plami, ya'ni oltita fransuzcha, oltita inglizcha, oltita partitalar Baxning qalamiga mansubdir. Fransuzcha suitalarning bunday nomlanishi ularning fransuz klavesinchilari suitalari turi va uslubiga yaqinligi sabab bo'lgan degan taxminlar mavjud. Inglizcha suitalar qaysidir inglizning buyurtmasi bo'yicha yozilgan, degan ehtimol bor. «Suita» so'zi fransuzchadan tajjima qilinganda qator, izchillik ma'nosini anglatadi. Bax zamonlarida suita o'z ichida qator mustaqil raqslar-allemanda, sarabanda, kuranta va jigani mujassamlashtirgan. Sarabanda va jiga o'rtasiga qo'shimcha raqs pyesalari: menuet, gavot, burre va boshqalar kiritilgan. Har bir qismning mustaqilligiga qaramay, suita yagona musiqqa asari sifatida qabul qilinadi, uning barcha pyesalari

bir tonallik bilan birlashtirilgan. Raqslaming joylashish tartibi qiziqarli: osoyishta va og'ir sur'atdagi raqslar tez ijro etiladiganlari bilan almashinib turadi. Fransuzcha suitalar fakturaning oddiyligi va kamtarona klavir uslubi bilan ajralib turadi. Oltita fransuz suitasining hammasi o'ratilgan tartib bo'yicha oldinma-ketin keladi: allemanda, kuranta, sarabanda, jiga. Odatdagi an'anaviy chizmani inkor etmasdan, Bax o'z pyesalarini polifoniya bilan to'ldiradi, musiqa xarakteri va bayoni bo'yicha allemendani preludiyaga, jigani fugaga yaqinlashtiradi. Sarabanda lirik kechinmalaming mujassamligiga aylanadi. Hissiyot tuyg'ulari tizimi bo'yicha o'zidan oldingi pyesalarga, ayniqsa, sarabandaga nisbatan qarama- qarshi bo'lgan intermetsoning kiritilishi eng og'ir qismdan jadal qismga o'tishni ta'minlaydi. Fransuzcha suitalarda Baxning barcha suite turkumlari uchun umumiy bo'lgan yangi yo'nalish paydo bo'ladi, ya'ni qarama- qarshilik harakati, metr, ritmdagi farqlar bilangina chegaralanilmaydi. Sol minor fugasi - Baxning g'amgin musiqasidir, unda o'ylar jiddiyligi kuchli lirik hissiyot iliqligi bilan uyg'unlashib ketadi. Musiqiy obrazning o'sib borish jarayonida fuganing barcha bo'limlari: ekspozitsiya, rivojlov, reprizadan to'g'ridan to'g'ri o'tib boruvchi dramatik yo'nalishda yaratilgan. Klavesin uchun yaratgan asarlaridan misol qilib: "Yaxshi sozlangan klavesin", "Ingliz syuitalari", "Fransuz syuitalari", "Xrommatik fantaziya va fuga", "Ikki va uch ovozli invensiyalar", "Italyancha konsert" kabi asarlari klavesin uchun yozgan eng mashhur asarlaridan hisoblanadi.

Baxning organ ijodi XVIII asr birinchi yarmida Yevropada shu san'at turining rivojlanish cho'qqisi bo'ldi. Ijodning bu turida kompozitorning iqtidori yorqin namoyon bo'ldi. Bax ijrosi bilan tinglovchilarni qoyil qoldiradigan darajada mahoratli organchi, ajoyib improvizatsiyachi sifatida o'zini ko'rsatdi, ijrosi bilan shaxsiy kechinmalarini keng ommaga namoyish qildi. Bax uchun organ yorqin, qudratli tovushga ega bo'lgan cholg'u edi. Kompozitor boshlang'ich mavzuning rivojlantirish san'ati, improvizatsiya qilishning juda keng ko'lami, ijrosining konsert uslubi bilan o'z zamondoshlarini qoyil qoldirgan. Organ musiqasini Bax butun hayoti davomida yozdi, lekin eng yorqin asarlari Veymarda ijod qilingan, deb hisoblanadi. Aynan Veymarda Bax organ kompozitori sifatida ijodiy cho'qqiga erishdi, bu yerda u re minor tokkata va fuga, lya minor preludiya va fuga, do minor preludiya va fuga kabi asarlarini yozdi. Milliy san'at an'analari va o'tmishdoshlari - nemis organchilari Reynken, Bern, Bukstexude va Poxelbel ijodiga suyangan Bax organ ijodida ikki yo'nalishga e'tibor qaratdi. Bular- preludiyalar, fantaziyalar, tokkatalar va bir qismli xorai preludiyalardir. Kamer yo'nalishda yaratilgan xoral preludiyalar o'zining lirik timsollari bilan diqqatni jalb etadi. Ularning hammasi nafis rang-baranglik, kuyning go'zalligi, ifodali qarama- qarshiliklar bilan beqiyos taassurot qoldiradi. Baxning organ uchun boshqa turdagi asarlari: preludiyalar, fugalar, fantaziyalar va tokkatalar sof cholg'u an'analari asosida vujudga keldi. Baxning yetuk organ asarlari orasida re minor tokkata va fugasi qudratli sadolanishi, ifoda vositalaming boyligi va xilma-xilligi, dramatik ta'sirchanligi bilan ajralib turadi. Tokkata - musiqiy janr bo'lib, unda

fugaga yaqin imitatsiyali tuzilmalar bilan passajli texnika erkin ravishda almashinadi. Tokkataning asosiy belgisi xarakteri va bayon etish uslubi bo'yicha qarama-qarshi bo'lgan musiqiy tuzilmalar birikmasidir. Bax dramatik improvizatsiyalar ustasi bo'lgan. Ditrix Bukstexudedan ijrochilikning ko'p sirlarini o'rgandi. Biroq Bax mazmuni yanada chuqurlashtira oldi. Tokkata, preludiya, fugaga muqaddima (kirish) maqomini berib, Bax fugani mustaqil qism sifatida ajratadi. Chunonchi, remenor tokkata va fugasida tokkataning musiqiy materiali maksimal darajada dramatik unsurlarga boy. Tokkataning boshlanishi ko'tarinkilik va da'vat bilan sadolanadi. Adagio-uncha katta bo'lmagan ushbu improvizatsiya juda kuchli va mahobatli yangraydi. Yorqin kadensiyalar tokkataning har bir tuzilmasini ajratib turadi. Dastlabki ikki tuzilma asosiy mavzuning o'ziga xos variatsiyasidir. Tokkataning uchinchi yakuniy tuzilmasida butun material jamlanadi. Koda butun asaming dramatik cho'qqisi sifatida gavidalanadi. Tokkata va fuganing umumiylikni fuga kodasi mustahkamlaydi, u o'zining kuchli sadolanishi, almashinib turuvchi epizodlarning improvizatsiyali xarakteri bilan tokkatani eslatuvchi yakuniy fantaziya sifatida namoyon bo'ladi. Tokkata butun asar kompozitsiya birligini va uning qismlarining chambarchasligini belgilaydi.

Menga Iogan Sebastyan Baxning asarlaridan d-moll tokkata va fugasi juda ham yoqadi. Uning organdagi sadolanishi go'yoki butun boshli bir orkestr gavidalanganidek seziladi. Baxning asarlari kollej, litsey va oliy o'quv yurtlarida ijro etilib kelinmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. B.Yoqubov “Xorijiy mamlakatlar musiqa adabiyoti”
2. B.Madrimov “Musiqqa tarixi”
3. X.A.Trigulova “Xorijiy musiqa adabiyoti”
4. G.Tursunova “Jaxon musiqa tarixi”